

խկ կային: Այս ծառերուն բարձրութիւնն ու հաստութիւնը նշանաւոր է. եւ կ'երեւայ թէ բնակարայ (einheimisch) էին: Արդէն արտաքուստ մեր քով մշակուած սաստկաբոյր նոճւոյն պէս բրգաձեւ էր եւ սրածայր: Երկրորդ տեսակին տերեւները հազիւ բնէն 2 մեզր վեր կը սկսէին հորիզոնաձեւ արձակուիլ, եւ 5 մեզր վեր հասնելուն՝ գնդաձեւ պտիւն կը կազմէին: Երրորդ տեսակին ստուար ձիւղերն արդէն գետնէն կը սկսէին բաժնուիլ եւ ծառոյն թփաձեւ կերպարանք մը կու տային: Զորին վերի կողմը կարճաբերձ կաղնի մը կար մեծ եւ ամուր սղոցաձեւ տերեւով:

Զորը Մո֊ուշի (Makoschk) վերի կողմը, զոր 2 ժամ ետքը գետին ձախ եղբայր վրայ տեսանք, կը լայննար. գետը մեծամեծ շրջաններ կ'ընէր, եղբայր կը ցածնար եւ ձախճախուս կ'ըլլար: Ասկէ սկսեալ՝ ծառ չկայ ամենեւին: Երկու զորուոր 33 քայլ երկայն ծառաբնոց վրայէն ժամը 11ին Տիգրիսի գետեղբայրէն անդին անցանք եւ հասանք դէպ ի հարաւ սեպ զառիւ վերները ելելով՝ փերդէփէյն մեծ գիւղը, որ մեր ձաւոր բլրոյ մը վրայ եկեղեցի մ'ունի: Արտուրայք շատ չկային, բայց կային շատ արօտացողի: Հինգ ժամ ձիւղարելով շատ յոգնած էինք, ուստի հոս հանգչեցանք: Ժառանգ կանայք իւրով բորդէ թիւ մը կը մանէին. իրենց գլուխը դարձ էին բարձր եւ սուր գլուխ (Haube): Իսկ աղաք քրդի բարձր գլուխը (Filzkappe): Մարդ մը գեղեցիկ թագեայ հողաթափ կը շնէր, որուն ներքանը ամուր գերձանով կը կարէր: Ժամը 4ին մաս հրամայեցի որ ձին արդէն, որպէս զի արեւը մարը շմած Մերձան հասնինք: Սակայն լաղիկէք շանտացին, ուստի եւ առանձին ձամբայ ելայ որպէս զի զիրենք ստիպեմ:

Գարմուրուկ (Karamuruk) ուղղութեամբ՝ որուն ստորոտն էր Մերձան՝ անցայ ոչ առանց վտանգի Գահրաբէ գետը, որ ժայռակրճի մը մէջէն կը ճոխ, եւ գրեթէ 4 քիլոմէր վար Տիգրիս կը թափուի եւ հոս 30—40 մեզր լայն է: Հարաւ եւ հարաւ-արեւելեան ուղղութեամբ՝ բարձր եւ լայն լեւնողունի մը վրայէն խոտաշատ ձոր մը իջայ, ուր ժամը 6ին Տոլիւ մը շատ մտակայ Մերձան գիւղը ցուցանց: Գեղ հասնելու մասնք, արք, կանայք եւ մանկուք տանիք վաղեցին, եւ շատ աւելի զարմացան՝ երբ ամբողջ կարաւանս ալ միեւնոյն տանն Չըլլէթին հասաւ: Մերձան շատ աղքատ նեւտորական գիւղ մըն է: Իմ ուղեկից զորաբաժին չէի կրնար ընդերկրեայ

բնակարանաց մէջ տեղաւորել. ձիու կեր ալ չկար, ուստի այս գիշերուան համար լաղիկներն ու Դիւլլէն Մէհմետ Աղային հետ մէկ ժամ հեռու հիւսիս-արեւմտեան եւ արեւմուտք ուղղութեամբ Գոհրան գիւղն ուղարկեցի: Երկրորդ առաւ 2 Դիւլլէները, որոնք շատ կամակատար եւ գործածեցին անձ կ'երեւային, ինձի պիտի գային Տիգրիսի աղբիւրներն ընկերանալու:

Մէհմետ Աղային հետ քանի մը բնակարաններ մտանք: Ամեն ալ գետնի տակ էին, եւ մենք անմիջապէս դուրս կ'ելլէինք զով ոք ծծելու: Խղիկի մը մէջ՝ որուն վրայ անկանայարկ մը ձգուեցաւ, փոռեցի իմ անկողինս:

Հարցուցած էի թէ կան այս տեղերը բնեւտագրեր, ուստի Յունիս 2ին երկու Մերձանցիք զիս Խալիլ Ռաիֆ (գրեալ վիտի) մը տանելու ներկայացան: Կես ժամ ետքն ուղղաձիգ ժայռի մը վրայ հասանք, որուն վրայ արգեամիք — քանի մը խաչ քանդակուած էր: Մերձան դարձայ եւ հոն իմ ուղեկիցներս պատրաստ գոյայ նոյն օրուան դէպ ի Տիգրիս ընելու արշաւանացաւ: Արդէն կից էին լաղիկէ մը, Դիւլլէ մը, Խոսնոյ ընկերացած էր նաեւ Գոհրանն ուրիշ լաղիկէ մ'ալ՝ որ ձամբուն տեղեակ է եղեր: Ժամը 6ին ետքը նախ Գարմուրուկի ծայրն ելել թանցինք եւ հասանք, իսկզբան սեպ ի վեր ելելով, քիչ մ'ետքը լայն ձիւնաշատ մը հասանք: Ժամը 8ին հսկայ լեռան մը գագաթը հասանք, որուն վրայ կար ուրիշ սեպ ժայռաբազ մը 50 մեզր բարձրութեամբ: Ընկերքս հոս մնացին, եւ առանց դժուարութեան Գարմուրուկի ցից ծայրն (3240 մեզր) ելայ, ուրուն վրան հազիւ թէ 2 քառակուսի մեզր միջոց կայ ժայռերէ պաշարեալ: Դիտանոց մըն էր այս, ուստի կրնար մարդ պատերազմի ժամանակ ազատ ամեն կողմ դիտել: Եւ արգեամիք նայողն առջեւ արեւելեան, հարաւային եւ արեւմտեան կողմերը լեւնաշղթայից եւ հսկայալեռանց մեծ համապատկեր մը կը բացուի, ամենայն ինչ ձեան եւ առուուրի մէջ փայլիւրով, եւ միշտ դէպ ի հիւսիս-արեւելք եւ հիւսիս Տիգրիսի դաշտին ցածնալ՝ որոշ կրնայ տեսնուիլ: Գարմուրուկի զանգուածն է որձաքարով (quartz) խառն հատաքար (granit), որ ողջ ազդեցութեան կը դիմանայ:

Թէեւ եւ Մերձան առուու շատ մեղմ հարաւահողմ մը գտած էի, բայց հոս բարձանց վրայ արտաքոյ կարգի սառնաշուռն հիւսիս կը փչէր: Ասկէ ձեանց մէջէն ձամբան շարունակելով՝ 12ին հասանք ջերմագոյն դաշտի մը վրայ սեւ վրաններով քրդական գիւղ մը: Զմեք

առատութեամբ հիւրընկալեցին. եւ քրդերէն իմացաք որ այս «Լըյոյ» (աս) թովէն երթալով քիչ մ'եաքը մեծ գետ (շա) մը պիտի հասնիրը; 2-րդ ըսելով քուրդք անշուշտ Տիգրիսը կ'իմանային, որ հոս սեպհական անուն մը չունի. Սեպհալիվայր ինքնը, եւ հասանք ժամը 1¹/₂ փն Տիգրիսը 2680 մետր բարձրութեամբ, անձուկ եւ քիչ ժայռերու մէջ փակուած էր, լայնքը 4 մետր, եւ խորութիւնը գրեթէ 1/2 մետր; 2-րդին յատակը ձիւն չկար; Տիգրիսի այս գետաձորն ալ կը չեղէր դէպ ի հիւսիս՝ ի սկզբան քիչ մը դէպ արեւելք խոտորելով:

Հարաւային կողմն անցանք առուակաց վըյալէն, որոնք ալ ու ձախ կողմէն Տիգրիս կը հոսէին, քանի մ'անգամ ձեան կամարըներուն վըյալէն Տիգրիսի մերթ ալ եւ մերթ ձախ կողմը ճամբայ հորդելով: Տիգրիսի վըյալը վարած ձեանց հիւսքերէն բոլորովին փակուած էր, որոնց ձիւն նակուտից մէջ մեր ձիւնքը մինչեւ փորը կ'ընկղմէին: Աղեկեցիքս ակամայ յառաջ կ'երթային, մինչեւ վերջապէս անկարելի եղաւ զինքնք հետս ասելի մէջ ինձ տուին որ դէպ ի հարաւ՝ կողմնական գաշտ մը խոտորիմ երթամ:

Ուստի առանձինն սկսայ յառաջանալ Տիգրիսի ուղղութեան հակառակ; Տիգրիս նեղցաւ արեւելի մը չափ, եւ տեղ տեղ ժայռերու վըյալէն կը վազէր փոքրիկ ընկժեմեր կազմելով: Մինչեւ հոս ձորին յատակը ձիւնէ ազատ էր, թէեւ կողերէն կախով ձեանց զանգուածները մինչեւ յառաւ կը հասնէին: Այսպէս 3¹/₂ փն հասայ այն սեղն ուր Տիգրիս գրեթէ 1 քառակուսի մետր միջոցի մէջ Սփօր-գոպի թանձր ձիւնածածկին տակէն կը բխէր:

Քիչ մ'եաքը ձի հեծայ եւ դէպ ի արեւմուտք շեղեցայ որ ուղեկիցներս գտնեմ: Հոս ձիւնը սառնայլեւ մը կազմած էր եւ պնդացած, այնպէս որ ձին չէր ընկղմեր: Սակայն սառնագետի (Gletscher) հետք չկար: Քառորդ մ'եաքը խմբներուս հասայ յաջորդութեամբ, եւ դէպ ի հիւսիս սկսանք երթալ ձեան վըյալէն խոր կրճի մը ցից կողերուն մէջէն: Չիբըր յաճախ թանձր ձեան մէջ կը խրէին եւ մեծ աշխատութեամբ դուրս կրնայինք հանել: Անասունք թասելով եւ պոծմանց պէս մտնելով վեր հասան: Հասան անգամ կը կարծէինք թէ անկարելի է յառաջ երթալ: Սակայն հարկ էր որ յառաջ երթայինք, վասն զի ալ վար ինքնն անկարելի էր: Չեբրապէս ժամը 5-ին մտնալէնց վերը, Տիգրիսի անխաղճեան 200 մետր վեր ջրաբաժան լեռան վըյալ, որ Տիգրիսի եւ Պերտի լճի (Berti kazi)

այն է՝ մեծ Զափ (Zab) մըջտեղն է: Մեր ոտից տակ դէպ ի հարաւ արեւմուտք կը խոնարհէր Պերտի գետակցին Զարաշ-լաշի (Faraschin-laj) ձորակի սակէ հարաւ տեսանք լեռնաշղթաներ, որոնք դէպ ի արեւելք կը ցածնային: Ասոնցմէ անդին կը կորսուէր հորիզոնը Տիգրիսի կտրած գաշտին մշուշին մէջ:

Չիւնայեւներէն ինչանք Գահրան-ոտի ձորը, եւ ժամը 7-ին հասանք Օնամոն (Onamon) աղբարտին քրդագիւղ մը 10 տնով, ուր ձիերը տեղաւորեցինք: Պարզ հող վըյալ թամբը գլխայ տակ դնելով՝ հանգստացանք մեր ալ:

Յունիս 13-ին ժամը 8-ին Գոհրանի մօտ մեր մարդիկներուն հանգիպեցանք, որոնք արդէն կը պատրաստուէին լեռանց վըյալ արշաւելու որ ըզմեղ գտնեն, վասն զի կը կարծէին թէ Գոհրան տուլիւն մը հանգստացանք ըլլայ մեզ: Հանգստացանք հոս քիչ մը, եւ կէսօրէն ետքը ճամբան շարունակեցինք դէպ ի արեւմուտք՝ անցնելով նախ Գահրան-ոտ թափող աղբարտը մը եւ ժամը 4-էն ետքն ուրիշ դէպ ի հիւսիս հոռոջ ջրը մը, եւ բարձր լեռնակողի մը վըյալէն Աւան (Awan) գետին ձորակն ինքնը, որ քանի մը խոր կիրճեր են, որոնց մէջէն կը հոսին Աւան, Գանջուր եւ Դաֆուս լեռնակնի գահալիժով առուակներ, որոնք Աւանի, Վարձունես (Wardzuni) եւ Խասիրի (Chasiri) թով իրարու հետ կը միանան եւ հիւսիսային ուղղութեամբ մը Տիգրիս կը թափին, հաւանականագոյնս Գոհրանի թով: Գոհրանը Խասիրի անցուցից, որ Աւանից առուակին ձախ եղեղը փոքրիկ քրդաբնակ գիւղ մըն է. եւ երբ գետեղեղն էինք՝ մեղն Սիւրի (Achiri), Զոփան (Dodan) եւ Մոփուզ գիւղերու անունները տուին: Ներկորդ օրն ի սկզբան հիւսիսակողմ եւ յետոյ արեւմուտք Դաֆուս լեռանց սեպածեւ բարձունքն ելանք: Ժամը 9¹/₂ մինչեւ 11¹/₂ հանգչեցանք Դակու լեռան ձիւնապատ սառնայլեւ գագաթին ստորոտն ընդարձակ մարգագետնը մը վըյալ 2990 մետր բարձրութեամբ: Դակու մարգագետնէն առուակիկ մը հիւսիսակողման կրճին մէջէն Տիգրիս կը թափուի Դակուի ձիւնագագաթը մեղն Դաֆուս (Taku) եւ Դաֆուս (Tachu) ալ անուանեցին, բայց քիւրտերը Իւլեփա (Ilenka) կ'անուանեն, իսկ Հայք ձեկիլեկ (Djilenlegan): Կարծեմ թէ ասոր բարձրութիւնը գաշտին վըյալէն 1000 մետր է: Ապէ 200 մետր մ'ալ ելլելով՝ մինչեւ ժամը 1 շարունակեցինք մեր գոժուարին ճամբան արեւմտակողմը՝ կակուր եւ Դակուի գագաթին վար գլուխը ձիւնալցանեալով վըյալէն, եւ վեր ելանք ցից զառիթափէն մեծ

